

antisociální, představuje směr nihilistické improvizace rolí a rolí zločince.

Dynamika osobnosti není utvářena jen subjektivními faktory, uzavírá svou stat Schermann, ale i faktorem školy a profese. Významné je, zda osoba zastává role, které jsou jí adekvátní, nebo nikoli. Vývoj osobnosti směřuje pak buď k rezignaci, jež zvětšuje pocity méněcennosti, nebo ke konformismu, spjatému s nadměrnou sebejistotou. Ve vývoji osobnosti má však být zakotveno sebehodnocení vlastního postavení podle kulturních hodnot, což je charakteristické právě pro personalizaci. Při ní osoba samostatně koordinuje různé formy a případně od nich ustupuje a pozměňuje své chování na základě kriticky upravených kulturních hodnot a sociokulturních elementů.

Naďa Fibichová

Náboženství jako součást masové kultury

Náboženská literatura — stejně jako dokumenty jednotlivých církví — odráží specifickým způsobem hluboké souvislosti moderní epochy. Vydává jednotlivé formy a odstíny náboženské ideologie a její instituce za vědomý klam, podvod nebo nesmysl znamená ustupovat na pozice volnomyšlenkářského a osvětářského primitivismu, který není s to náboženskou ideologií ani vědecky chápat, ani s ní vést ideologický boj. Výmluvným příkladem je vysoká daň, kterou za uplatňování omezeného a jednostranného „vědeckého ateismu“ v nedávných letech v socialistickém světě zaplatil stalinský dogmatismus.

Mezi výrazné signály obratu vůdčích činitelů komunistických stran v západní Evropě vůči katolickému světu a nového pojetí tohoto vztahu, které dokumentuje pronikavý rozdíl mezi tvůrčím marxistickým přístupem na jedné straně a „sbírkou frází a formulek, které mají mít věčnou platnost“, na straně druhé, patří v poslední době interview hamburského listu *Der Spiegel* s generálním tajemníkem Italské komunistické strany Luigi Longem v polovině září 1966. Longo prohlásil: „Jde o hledání nového vztahu mezi sociálními a lidskými skupinami, které mají rozdílné představy o světě a o osudu člověka. V realitě všedního dne stojí tyto skupiny vedle sebe před tímými problémy, před problémy práce, míru, svobody, spravedlnosti a lidské důstojnosti. Každý v sobě pocituje touhu překonat všechny formy útlaču, vykořisťování a ponižování. Proto jsme vytvářeli otázku vztahu ke všem těmto silám a navrhli to, čemu se říká dialog s katolickým světem...“ A pokračoval: „...v naší době se dostává křesťanské svědomí do rozporu s jistými jevy vlastními kapitalistické společnosti... a proto se už nevzpírá přijímat socialistické myšlenky“¹

I když výroky generálního tajemníka KSI odrážejí specifčnost italské skutečnosti vůbec a italské komunistické strany zvláště, jejíž politika podle vlastních Longových slov „není politikou ztotožňování s kteroukoli jinou komunistickou stranou, protože každá strana působí za jiných podmínek podle své autonomně vypracované linie“, mají přece jen jeho slova širší a obecnější platnost.

V tomto článku nejde o rozbor vývoje vztahů komunistického hnutí ani pokrokových společenských sil k náboženské ideologii a k jejím institucím v moderní industriální společnosti, ale jen o ilustraci jedné součásti druhé fáze tohoto procesu: Jak se v západním světě pod tlakem sociálních změn současné společnosti tradiční náboženská víra přeměňuje v produkt *masové kultury*.

Náboženství je už samou svou institucionální povahou konzervující sociální silou, tj. uprostřed urychlujících se cyklů změn moderní společnosti je relativně strnulá a neohebná. Neustálými změnami své teorie a praxe by zcela zničilo svou stabilitu. Na druhé straně je existenční boj, boj o přežití v dynamické a nesmírně složité sociální skutečnosti nutí adaptovat se potřebám doby a modifikovat své věroučné články a praktiky. Církev v západním světě ztratila své monopolní a ústřední postavení v ovládání sociálního života svých obcí, které měly ještě před několika desetiletími, kdy společnost byla převážně zemědělská, komunity malé a skupiny primární. Populační exploze, industrializace a urbanizace se všemi průvodními jevy vytlačily církev z jejích monopolních a ústředních pozic v sociálním životě a určily jim roli jen jedné z mnoha konkurujících sociálních sil, na kterou reagují buď odmítnutím nebo přizpůsobováním. Při úpadku prestiže tradičních církevních doktrín se zvyšuje důraz na sociální aspekty příslušnosti k jednotlivým církvím.

Rostoucí byrokratizaci současné městské industriální společnosti odpovídá *oddělování cílů od prostředků*. Institucionální oddělování má za následek oddělování normativní, které se projevuje jako *dezintegrace a rozklad hierarchií hodnot*. Tradiční židovsko-křesťanský systém hodnot, který po staletí ovládal západní kulturu a svou fázovanou a spořádanou internalizací hodnot zaručoval jednotu osobnosti, vnitřně ovládanou jednotným etickým systémem, je v hluboké krizi. Rostoucí specializace moderní „masové společnosti“ produkuje veliké množství hodnot, navzájem nespjatých, nesouvislých, nediferencovaných, vytváří jakési „institucionálně oddělené normativní hrozny“². Úpadek autority církví je jen jedním článkem vývojového trendu, k němuž patří pokles prestiže patriarchální rodiny, ztráta identity osobnosti a oslabování její autonomie (převaha člověka typu „řízeného zvnějšku“ po způsobu radaru na úkor

¹ Longo ve *Spieglu*, Literární noviny, 1966/38, str. 8.

² *Mass, Class and Bureaucracy*. Ed. J. Bensman, B. Rosenberg, Prentice Hall 1963. str. 515.

typu „řízeného zevnitř“ gyroskopicky, v terminologii D. Riesmana). Ekvivalentem přebytku hodnot je obtížnost volby a výběru: Masový člověk je v postavení malého dítěte v obrovském hračkářském krámu; vše ho přitahuje, ale vše si koupit nemůže, a jestliže už se pro něco rozhodne, ví, že ho to nebude dlouho bavit. Tato metafora dobře vystihuje *indiferentnost moderního člověka ke všemu specifickému*.

Erich Fromm mluví ve své klasické práci *Umění milovat*, podle níž rozklad lásky k bohu je paralelou rozkladu lásky k člověku, o „infantilní závislosti na antropomorfickém obrazu boha bez přeměny života podle božích principů“, kdy jsme blíže k „primitivnímu modlářskému kmeni než k náboženské kultuře středověku“³. Kromě regrese k modlářskému pojetí boha vnikly do náboženských představ podstatné rysy současné industriální společnosti, čímž se modernímu člověku, přeměněnému ve zboží a prožívajícímu „svou životní energii jako investici, která je mu prostředkem k dosažení co největšího zisku se zřetelem k jeho postavení a k situaci na trhu osobnosti“, víra v boha přeměnila v „psychologický nástroj lepšího přizpůsobení pro konkurenční boj“, v „prostředek ke zvýšení schopnosti dosáhnout úspěchu“, „stejně jako bratrská láska byla nahrazena neosobní služností, bůh se přeměnil v generálního ředitele Akciové společnosti Světa“⁴.

Herbert Marcuse, jiný významný a hluboký humanistický kritik západní společenské skutečnosti, uvádí pokusy moderního člověka o ožívování tradiční náboženské víry do širokých souvislostí vnitřního potlačování člověka a sociálních skupin organizovanou transformací politických a komerčních potřeb v potřeby individuální. Tato „vnitřní“ identifikace, která je ideologickým protějškem eliminace opozice v souladu antagonističtých zájmů a skupin, který moderní technologická společnost považuje za svou největší vymoženost, vede k omezování a ztenčování „vnitřní dimenze“ ducha. Teoretickým protějškem tohoto trendu je podle Marcuseho operacionalismus ve fyzice a behaviorismus ve společenských vědách, tj. totální přízemní empirismus v práci s pojmovým aparátem, který je „metodologickou legitimací duševního zmatku intelektuálů“. Směr „Proč to nezkusit s bohem“ (Why Not Try God) a vůbec všechny projevy tzv. inspirační náboženské literatury, stejně jako všechny formy protestu a transcendence, patří do oblasti tohoto „jednodimenzionálního myšlení“ a nejsou ničím jiným než „ceremoniální součástí praktického behaviorismu“⁵.

Průměrný člověk současné masové společnosti se příliš nezajímá o teologické a filosofické subtility myslitelů typu Karla Bartha, Paula Tillicha, Reinholda Nieburha, Martina Bubera nebo Jacquesa Maritaina. Podléhá

spíše apelu „inspirační náboženské literatury, která se na něho neobrací jako na kandidáta věčné spásy, nýbrž jako na součást „osamělé masy“, na potencionálního konzumenta na trhu masové kultury, a která užívá všech metod a technik této kultury. Američtí autoři L. Schneider a S. N. Dornbusch analyzovali ve své pozoruhodné knize *Popular Religion* (Chicago, 1958) 46 bestsellerů tohoto náboženského odvětví masové kultury za období let 1875–1955 a shrnuli jeho hlavní rysy takto:

Výrazná orientace na tento svět, na ryze světské zájmy.

Promítání změn v celkových kulturních perspektivách americké skutečnosti, „člověko-středně“ zaměřeni.

Moc, úspěch, ovládnutí života, klid duše jako ústřední hodnoty, nahrazující péči o spásu duše.

Zdůrazňování hmotných výhod plynoucích z náboženských a církevních aktivit.

Optimistická psychoterapie jako převládající metoda.

„Inspirační“ náboženská literatura, jejíž receptář doporučuje lásku k bohu jako prostředek k dosažení většího úspěchu, aniž si klade otázku, zda převládající touha po úspěchu je vůbec ve shodě s duchem monoteistického náboženství, vytlačila z trhu knižních bestsellerů „návodovou“ literaturu typu *Jak na to*, která zůstávala na přísné světské úrovni. Funkci knihy Dala Carnegieho *How to Win Friends and Influence People* (Jak získat přátele a ovlivňovat lidi) z roku 1938 převzala funkce literatury typu *The Power of Positive Thinking* (Moc pozitivního myšlení) od kněze N. V. Peala.

Při produkci náboženských bestsellerů duchovní spolupracují se sociálními pracovníky, s lékaři, psychology, psychoanalytiky, psychiatry. N. V. Peale a psychiatr S. Blanton jsou spoluautory knihy *The Art of Real Happiness* (*Umění pravého štěstí*). Podíl laiků na produkci „inspirační“ literatury stoupá. Proslulá filmová hvězda Mary Pickfordová vydala roku 1934 publikaci *Why not Try God* (*Proč to nezkusit s bohem*), vyznačující se přitažlivými metaforami, jako např.: „Bůh je stanice otevřená po celých čtyřicet hodin“. Obratný lékař G. W. Crane uveřejnil v červenci 1956 v časopisu Boston Daily Globe článek s působivým nadpisem *Vitamin N (náboženství) nestojí ani halíř*⁶.

Podobně jako ostatní druhy masové kultury je i „inspirační“ literatura polarizována na jedné straně na produkci avantgardní, čerpající převážně ze zdrojů existencialistické filosofie, a na druhé straně na kýč. Mezi oběma póly je široké kontinuum výrobků „střední“ kvality (middle-class).

Jestliže vysoké procento autorů tvoří laici, stávají se naopak mnozí duchovní nesčetných amerických církví a denominací sociálními

³ E. Fromm: *Umění milovat*, Praha 1966, str. 80.

⁴ Tamtéž, str. 80, 81.

⁵ H. Marcuse: *Über das Ideologieproblem in der hochentwickelten Industriegesellschaft*. In: K. Lenk,

Ideologie – Ideologiekritik und Wissenssoziologie, 1964, str. 353.

⁶ Mass, Class, and Bureaucracy, uved. vyd., str. 486, 487.